

REFERENCES

1. Bidyuk, N., Tarasova, O. (2013). *Retrospektyvnyy ohlyad rozvytku osvity u SSH. «Mizhnarodni vidnosyny» yak skladovoyi humanitarnoyi osvity u SSH.* [Retrospective review of the development of the educational direction «International Relations» as a component of humanitarian education in the United States].
2. Istomina, K. U. (2017). *Profesiyna pidhotovka bakalavriv humanitarnykh nauk z mizhnarodnykh vidnosyn v universytetakh Kanady.* [Professional training of bachelors of humanities in international relations in Canadian universities]. L'viv.
3. Klepar, M. (2019). *Profesiyna pidhotovka fakhivtsiv z mizhnarodnykh vidnosyn u systemi vyshchoyi osvity Ukrainy (druha polovyna XX – pochatok XXI stolittya).* [Professional training of specialists in international relations in the system of higher education of Ukraine (second half of the XX – beginning of the XXI century)]. Kropyvnyts'kyi.
4. Lastovets', N. O. (2018). *Zhyttya ta diyal'nist' predstavnykiv ukraïns'kykh dyplomatychnykh misiï 1918–1921 rr.* [Life and work of representatives of Ukrainian diplomatic missions 1918–1921]. Kharkiv.
5. Mal's'kyu, M., Moroz Y. (2012). *Pidhotovka fakhivtsiv mizhnarodnykh v umovakh transformatsiyi mizhnarodnoyi systemy.* [Training of international specialists in the conditions of transformation of the international system]. L'viv.
6. Otroshchenko, L. S. (2010). *Formuvannya profesiynoi kompetentnosti maybutnikh fakhivtsiv zovnishn'oekonomichnoho profilyu u vyshchii osviti Nimechchyni.* [Formation of professional competence of future specialists of foreign economic profile in higher education in Germany]. Sumy.
7. Pushkina, O., Palyeyeva, U., Chebykina, T. (2019). *Analiz profesiynykh vymoh kadrovoho dyplomata Ukrainy na tli suchasnykh peretvoren'.* [Analysis of professional requirements of the personnel diplomat of Ukraine against the background of modern transformations]. Uzhhorod.
8. Tymoshenko, N. (2014). *Dilova kultura dyplomata.* [Business culture of a diplomat]. Kyiv.
9. Treťko, V. V. (2012). *Orhanizatsiyno-pedahohichni zasady profesiynoi pidhotovky mahistriv-mizhnarodnykh u Nimechchyni.* [Organizational and pedagogical principles of professional training of international masters in Germany]. Kyiv.
10. Treťko, V. V. (2012). *Osoblyvosti profesiynoi pidhotovky mahistriv mizhnarodnykh vidnosyn v universytetakh SSH.* [Features of professional training of masters of international relations in US universities]. Vinnytsya.
11. Treťko, V. V. (2013). *Profesiyna pidhotovka mahistriv mizhnarodnykh vidnosyn u Velykyi Brytaniï: teoriya i praktyka.* [Professional training of masters of international relations in Great Britain: theory and practice]. Khmel'nyts'kyi.
12. Treťko, V. V. (2012). *Strukturno-zmistovyy komponent profesiynoi pidhotovky mahistriv-mizhnarodnykh v universytetakh.* [Avstraliï Structural and semantic component of professional training of international masters in Australian universities]. Chernivtsi.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

БАЛАНУЦА Олександр Олександрович – кандидат економічних наук, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Кувейті.

Наукові інтереси: професійна підготовка майбутніх дипломатів.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

BALANUTSA Oleksandr Oleksandrovych – Candidate of Economical Sciences, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine to the State of Kuwait.

Circle of scientific interests: professional training of future diplomats.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2021 р.

УДК 373.1

DOI: 10.36550/2415-7988-2021-1-196-92-96

БАРАНИОК Ірина Григорівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8112-7318>
e-mail: i.klochek@gmail.com

**ДИРЕКТОР ШКОЛИ ЯК УЧИТЕЛЬ УЧИТЕЛІВ
(НА МАТЕРІАЛІ ПРАКТИЧНОГО ДОСВІДУ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК
ДИРЕКТОРА ПАВЛИСЬКОЇ ШКОЛИ)**

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Обсяг науково-педагогічної спадщини Василя Сухомлинського вражає: працюючи 20 років директором Павлівської школи, він опублікував 48 книжок, більше п'ятисот

статей. Окрім такого величезного масиву науково-педагогічних праць існують ще вражаючі не лише за обсягом, а, головне, за якістю його твори так званої «художньої педагогіки», яку складають казки та «етично-моральні оповідання». За своєю енергетикою

виховного впливу ця література для дітей є унікальним явищем у світовій «художній педагогіці».

Окремо треба вказати на величезний архів одного з найвидатніших педагогів ХХ століття, який знаходиться у Павлівському педагогічно-меморіальному музеї В. О. Сухомлинського. Він складається із книг записів відвідуваних директором школи уроків учителів, протоколів педагогічних рад, психологічних та методичних семінарів. Цей архів ще недостатньо опрацьований дослідниками. Глибше знайомство з ним здатне відкрити нові важливі грані науково-педагогічного доробку Василя Олександровича.

Проте всі статті, дисертації та наукові конференції усіх рівнів, присвячені вивченню спадщини В. О. Сухомлинського, зовсім не висвітлюють напрацьовані ним науково-педагогічні концепції. Спадщина геніїв наділена здатністю оновлюватися, актуалізовуватися з кожною новою епохою. Проблеми виховання людини, так само, як і проблеми гармонізації навчання і виховання були для Сухомлинського як педагога-практика і мислителя/теоретика основними. Проблеми виховання високоосвіченої, висококультурної людини, яка водночас була б громадянином у найвищому та найповнішому розумінні цього слова, – це грандіозна педагогічна проблема, реалізація якої потребувала суперскладної педагогічної системи. І Василь Олександрович створив таку систему. Врешті-решт є усі підстави вважати, що він заклав її каркасні, тобто опорні моменти. Одне з головних завдань сучасного сухомлинознавства якраз і полягає в тому, щоб увиразнити ці моменти та, шануючи їх константність та неперехідність, адаптовувати до умов сьогодення.

Один із важливих аспектів у вивченні творчої спадщини Сухомлинського стосується його роботи як директора школи у формуванні професіоналізму учителів – членів керованого ним педагогічного колективу. Як директор школи, як педагог-учений Василь Олександрович гостро відчував потребу в постійному зростанні професійних знань та вмінь вчителя. «Через три-п'ять років після закінчення вузу, – писав він, – вчитель повинен знати в три, у п'ять, у десять разів більше, ніж знав він у перший рік своєї роботи. Якщо цього немає, учні будуть приречені на нудне зубріння та отупіння, бо викладання, не зігріте та не осяяне прагненням учителя до знань, перетворюється для нього у важку повинність, у тягар, а в дитини відбиває будь-яку охоту до знань і губить її інтелектуальні задатки й здібності»

[7, с. 51].

Ця переконаність видатного педагога в необхідності активної роботи вчителя над своїм фаховим зростанням була головним чинником його постійної турботи як керівника педагогічного колективу над формуванням професіоналізму кожного вчителя.

Доведено, що успіх у досягненні кожної мети, особливо ж такої складної як постійне піднесення професійного рівня педагогічного колективу, можливий лише в тому випадку, якщо управлінська робота в цьому напрямі буде відбуватися з добре продуманою цілеспрямованістю та системно. Саме тому системне осмислення Сухомлинським поглядів на проблему фахової майстерності учителів, а також його практичного досвіду як директора школи у справі «вирощування» у них головних професійних компетентностей є одним із актуальних завдань сухомлиністики. Власне системне осмислення зазначеної проблеми є її увиразненням, що само по собі сприяє її перформативності, тобто впливовості на існуючу практичну реальність сучасної школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звичайно ж, у тому величезному науковому дискурсі є чимало праць, які тою чи тою мірою стосуються питання про виховання педагогічної майстерності, що розглядалися В. Сухомлинським. Відзначимо статті А. Богуш [1], Н. Землянської [2], С. Литвиненко [3], В. Нестеренко [4], І. Прокопенко [5] В. Сидоренко [6] та ін. Окрім того існує велика кількість досліджень, які характеризують в різних аспектах Сухомлинського як керівника школи.

Проте, не зважаючи на чисельність публікацій подібного тематичного спрямування, поза їх увагою залишається низка матеріалів, без осмислення яких неможливо системно досягнути роботу директора Павлівської школи, цієї визнаної у свій час «педагогічної Мекки», як «учителя учителів». Це стосується, в першу чергу, того величезного архівного матеріалу, що знаходиться в Павлівському меморіальному музеї Василя Сухомлинського. У першу чергу, маємо на увазі рукописні «Книги відвіданих уроків» та протоколи педагогічних рад та психологічних семінарів. Власне вивчення цих матеріалів допоможе зрозуміти методи щоденної копії та системно продуманої роботи видатного педагога у справі «вирощування» дидактичних та виховних компетентностей членів педагогічного колективу очолюваної ним середньої школи. Окрім того, поява книги спогадів про В. О. Сухомлинського «Відлуння доброти», з

яких постає «живий» образ директора знаменитої школи, дає можливість суттєво доповнити уявлення про його системну роботу з підвищення професіоналізму вчителів.

Мета статті – дослідити можливості використання досвіду В. О. Сухомлинського як директора школи для формування педагогічного колективу закладу освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розповідаючи про свій досвід директора Павлівської середньої школи, В. Сухомлинський писав: «Хороший учитель не завжди приходиться до школи з уже готовими якостями. Часто доводиться добирати людину, яка має лише відповідні дані для тієї всебічної підготовленості. Потім починається копітка робота з цією людиною, і вона стає хорошим учителем насамперед завдяки обставині творчої праці педагогічного колективу й учнів» [7, с. 50]. У певному розумінні ці міркування є програмовими – вони засвідчують ключові моменти його роботи з учителями. По-перше, він говорить про те, що відбувався відбір молодих учителів за їх певними особистісними та професійними якостями. По-друге, йдеться про «копітку роботу» з молодим учителем. І, по-третє, наголошується про необхідність в обставині творчої праці, створення якої є необхідною умовою для постійного професійного зростання членів педагогічного колективу. Ці базові принципи в роботі з колективом підтверджені у спогадах учителів Павлівської школи: «Перші три роки В. О. Сухомлинський, – читаємо в одному із них, – ніколи не робив зауважень молодим вчителям, а лише намагався знайти позитивні моменти, хвалив, підбадьорював, вів від успіху до успіху. Бути вчителем у школі В. Сухомлинського було нелегко, однак дуже цікаво й почесно, тому молода людина через три роки або назавжди залишалась у Павлівській школі, або назавжди йшла з неї» [4, с. 97].

В. Сухомлинський дуже часто висловлювався про те, яким має бути вчитель. Якщо проаналізувати та систематизувати ці його висловлювання, то можна скласти чітку професіограму ідеального вчителя. Серед складових цієї професіограми будуть суто особистісні (вроджені) якості характеру, такі, наприклад, як емпатійність, на якій ґрунтується така важлива психологічна особливість сучасного вчителя як емоціональний інтелект. Василь Олександрович постійно наголошував, що обов'язковою умовою успішності вчителя як майстра своєї справи є любов до дітей.

Проте, поряд з цими визначальні для

успішної діяльності вчителя рисами, він наголошував, що не менш важливе для нього знання предмету, який він викладає. І не просто знання, а глибоке захоплення наукою, на якій вибудовується навчальна дисципліна. Хороший вчитель, наголошував видатний педагог, це «людина, що добре знає науку, на основі якої побудований предмет, котрий він викладає, закохана в цю науку, знає її горизонт – найновіші відкриття, дослідження, досягнення. Гордістю школи стає вчитель, який, на доповнення до сказаного, сам небайдужий до проблем, над якими б'ється його наука, здатний до самостійного дослідження [8]. Навчальний предмет для нього – лише азбука науки. Глибокі знання, широкий кругозір, інтерес до проблем науки – усе це потрібне вчителю для того, щоб розкривати перед вихованцями притягальну силу знань, предмета, науки, процесу навчання. Учень повинен бачити в учителю розумну, знаючу, думаючу, закохану в знання людину» [7]. Найвищу оцінку, – продовжує В. Сухомлинський, – даємо вчителям, в яких любов до дітей поєднується з творчим інтересом до проблем науки.

Учитель – це перший, а потім і головний світоч в інтелектуальному житті школяра; він пробуджує в дитини жадобу знань, повагу до науки, культури, освіти» [7, с. 49].

Не дарма наголошуємо на цих, на перший погляд, загальновідомих вимогах до професіоналізму вчителя. Робимо це, поперше, з метою їх увиразнення, що ґрунтується на авторитеті видатного педагога. Таке увиразнення необхідне через те, що ці головні складові професіоналізму часто ігноруються як в процесі підготовки майбутніх учителів, так і в процесі поцінування їхнього професіоналізму під час роботи в школі. Глибокі знання науки, що лежить в основі навчального предмету, є для вчителя тим багатим тезаурусом, з якого вчитель у процесі пояснення нового матеріалу, здатний відбирати найбільш доцільні для конкретного дидактичного моменту факти (прикладі, сторітелінгові сюжети тощо). Збіднений тезаурус учителя, його недостатній запас знань, який часто не перевищує інформативність тексту в підручниках, фактично нічим не компенсується.

По-друге, зазначені думки Сухомлинського є визначальними для його стилю управління професійним зростанням учителя. І справа не лише в тому, що він, як засвідчується в багатьох спогадах, що зібрані в книзі «Відлуння доброти», заохочував учителів поглиблено цікавитися дотичними до предмету науковими проблемами, а й створював усі необхідні умови. Саме тому він

приділяв велику увагу проблемі вільного часу для вчителя. «Чим менше в учителя вільного часу, чим більше завантажений він всілякими планами, звітами тощо, тим швидше настане час, коли йому нічого буде віддавати вихованцям, – пише Сухомлинський у книзі «Розмова з молодим директором» [8, с. 453]. І продовжує: «Наш педагогічний колектив дотримується правила: вчитель не пише ніяких звітів та інформацій. Крім плану виховної роботи і поурочних планів, він не складає ніяких інших планів» [8, с. 453].

Василь Олександрович велику увагу приділяв духовному і фізичному здоров'ю вчителя. Він одним із перших в нашій педагогіці звернув увагу на необхідність оберігати вчителя від емоційного вигорання. Друга і третя поради у його книзі «Сто порад учителям» стосуються власне цієї проблеми («Про здоров'я і повноту духовного життя вчителя. Кілька слів про радість праці»; «Як запобігти виснаженню нервових сил у процесі повсякденної діяльності»).

У спогадах учителів Павлівської школи не раз ідеться про те, що «він прагнув створити сприятливий мікроклімат у колективі, домашній затишок і тепло під час перебування вчителя в школі. Учительська в Павлівській школі майже нічим, крім розкладу уроків та бібліотеки, не нагадувала школу. Домашні меблі, акваріум, серветки – усе м'яке, тихе, спокійне [8]. Тут завжди панував веселий, діловий настрій, творча атмосфера, велись розмови про новини культури та мистецтва, нові літературні видання» [4, с. 97].

Проте найгрунтовніша робота В. О. Сухомлинського, що була спрямована на професійне зростання кожного члена колективу, відбувалася під час відвідування ним уроків. У своїй праці «Розмова з молодим директором» Сухомлинський присвятив проблемі відвідування керівником школи уроків учителів цілий розділ. У ньому питання відвідування та аналізу уроків розглянуто настільки ґрунтовно і системно, що може слугувати для сучасного директора школи одним із основних для нього порадником того, як бути «учителем учителів». «Урок, – пише Сухомлинський, – у центрі уваги і турбот досвідченого директора. Досвід переконує, що відвідування й аналіз уроків – найважливіша робота директора; від її високого наукового рівня залежить дуже багато: інтелектуальне багатство життя педагогічного й учнівського колективів, майстерність педагогів, багатогранність запитів та інтересів вихованців» [8, с. 577].

Але, якщо праця «Розмова з молодим директором» видавалася вже кілька разів і є

добре відомою у педагогічному світі, то книги записів відвідуваних ним уроків, що зберігаються в Павлівському педагогічно-меморіальному музеї В. О. Сухомлинського, поки що знайомі вельми обмеженому колу спеціалістів. Це кілька десятків «Книг записів відвіданих уроків», перша з яких датована далеким 1950 роком, коли Василь Олександрович починав свою діяльність як керівник шкільним педагогічним колективом. Останні записи зроблені в кінці травня 1970 року, тобто в дні, коли завершувався останній навчальний рік видатного педагога.

Знайомство з цими записами – це наближення до Сухомлинського, відкриття його як особистості, як керівника школи і як видатного педагога-дидакта. Акуратність, з якою зроблені записи, вражає. Виразний почерк, стилістика та графіка бездоганні. Кожна сторінка записів має красиву, сказати б, естетичну структуру (зліва зазначені основні складові уроку, справа – чітко пронумеровані висновки, побажання, зауваження; окремі, особливо важливі думки підкреслені або ж виписані чорнилом іншого кольору.

Знайомство з цими «Книгами...» переконує, яку величезну щоденну роботу здійснював Василь Олександрович не так для контролю за роботою вчителів, а як їх порадник, який буквально крок за кроком виховував кожного вчителя як майстра своєї справи. «Я зробив для себе правилом: поки не побував на двох уроках, вважаю, що сьогодні в школі нічого не робив, – пише він у праці «Розмова з молодим директором». – Якщо сьогодні нарада директорів, то це означає, що два уроки, які треба було відвідати сьогодні, будуть відвідані завтра» [8, с. 577].

Якщо уміло систематизувати всі його аналітичні, діагностичні, корегувальні поради з кожної навчальної дисципліни у певні методичні парадигми, то ми отримаємо певний набір «золотих правил». Поради, зроблені директором школи В. Сухомлинським, під часу аналізу кожного відвіданого уроку, сформульовані ним не в кабінетній тиші, а безпосередньо в класі, де він спостерігав за навчальним процесом.

Десятки «Книг записів відвіданих уроків...» містять буквально тисячі зауважень, порад, рекомендацій, настанов, які у своїй сукупності заслуговують називатися «золотими правилами дидактики».

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Робота Василя Сухомлинського як «учителя учителів» була виключно ефективною саме тому, що вона проводилася системно, глибоко продумано і ґрунтувалася на міцному науковому

фундаменті. Особливої уваги потребує вивчення рукописів, що зберігаються у Павлівському меморіальному музеї В. Сухомлинського. Видання книги аналізу відвіданих уроків директором з відповідними коментарями, протоколи педагогічних рад та матеріали психологічного семінару, що регулярно проводився в Павлівській школі, то педагогічна громадськість нашої країни отримає можливість ознайомитися з величезним досвідом роботи Василя Сухомлинського як «учителя учителів». Водночас сучасні вчителі закладів загальної середньої освіти, студенти педагогічних вищих навчальних закладів отримають унікальні посібники з практичної педагогіки.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Богуш А. Витоки виховання мовної особистості вчителя у спадщині В. О. Сухомлинського / А. Богуш // Початкова школа. 2003. № 9. С. 12–17.
2. Землянська Н. Педагогічні ідеї В. О. Сухомлинського в процесі підготовки майбутніх педагогів / Н. Землянська // Початкова школа. 2012. № 9. С. 13–15.
3. Литвиненко С. Актуалізація ідей В. О. Сухомлинського у підготовці майбутніх учителів початкових класів / С. Литвиненко // Початкова школа. 2003. № 9. С. 14–17.
4. Нестеренко В. А. Вчитель теж вимагає турботи / В. А. Нестеренко // Відлуння доброти. Кропивницький : ТОВ «Імекс-ЛТД», 2018. С. 94–103.
5. Прокопенко І. Ф. Особистість учителя в педагогічній системі Сухомлинського / І. Ф. Прокопенко // Педагогіка і психологія. 2003. № 2. С. 5–11.
6. Сидоренко В. Феномен педагогічної майстерності вчителя в концептуальних вимірах творчої спадщини В. Сухомлинського / В. Сидоренко // Рідна школа. 2012. № 7. С. 5–11.
7. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа / В. О. Сухомлинський // В. О. Сухомлинський. Вибрані твори в 5-ти т. Т. 4. Київ : Рад. школа, 1976. С. 5–390.
8. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором / В. О. Сухомлинський // В. О. Сухомлинський. Вибрані твори в 5-ти т. Т. 4. Київ : Рад. школа, 1976. С. 391–626.

REFERENCES

1. Bohush, A. (2003). *Vytoky vykhovannia movnoi osobystosti vchytelia u spadshchyni*

V. O. Sukhomlynskoho. [Origins of upbringing of a linguistic personality of a teacher in the heritage of V. O. Sukhomlinsky]. Kyiv.

2. Zemlianska, N. (2012). *Pedahohichni idei V. O. Sukhomlynskoho v protsesi pidhotovky maibutnikh pedahohiv*. [Pedagogical ideas of V. O. Sukhomlinsky in the process of preparing of future teachers]. Kyiv.

3. Lytvynenko, S. (2003). *Aktualizatsiia idei V. O. Sukhomlynskoho u pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv*. [Updating the ideas of V. O. Sukhomlinsky in the preparation of future elementary school teachers]. Kyiv.

4. Nesterenko, V. A. (2018). *Vchytel tezh vymahaie turboty*. [The teacher also requires care]. Kropyvnytskyi.

5. Prokopenko, I. F. (2003). *Osobystist uchytelia v pedahohichnii systemi Sukhomlynskoho* [The personality of the teacher in the pedagogical system of Sukhomlinsky]. Kyiv.

6. Sydorenko, V. (2012). *Fenomen pedahohichnoi maisternosti vchytelia v kontseptualnykh vymirakh tvorchoi spadshchyny V. Sukhomlynskoho*. [The phenomenon of teacher pedagogical mastery in conceptual dimensions of V. Sukhomlinsky's creative heritage]. Kyiv.

7. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Pavlyska serednia shkola*. [Pavlysh secondary school]. Kyiv.

8. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Rozмова z molodym dyrektorom*. [Talking with young director]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

БАРАНИЮК Ірина Григорівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського, проблеми формування професіоналізму вчителя початкових класів.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

BARANIUK Iryna Hryhorivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Preschool and Primary Education Pedagogy, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: pedagogical legacy of V. O. Sukhomlynskyi, problems of the development of the professional competence of a primary school teacher.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2021 р.